

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

127:2. 2007

Stormaktspolitikk og historiedidaktikk

Janne Holmén, *Den politiska läroboken: bilden av USA och Sovjetunionen i norska, svenska och finländska läroböcker under kalla kriget*, Studia historica Uppsaliensia 221, Uppsala: Historiska institutionen, 2006. 376 s. (Summary: Political textbooks: the depiction of the USA and the Soviet Union in Norwegian, Swedish, and Finnish schoolbooks during the Cold War.)

Janne Holmén's doktoravhandling er inndelt i 11 hovedkapitler, foruten referanser og et engelsk sammendrag. I tillegg kommer en avsluttende, systematisk oversikt over de lærebøkene som utgjør avhandlingens empiriske materiale.

Kapittel 1 omhandler de nordiske småstatene under den kalde krigen, og er et kortfattet innledningskapittel. Her presenterer forfatteren et politisk bakteppe for sin doktoravhandling, og gir Norge, Sverige og Finland både fellestrekk og særtrekk i forhold til de politiske prosesser og veivalg som ledet inn i den kalde krigens epoke. Hans hovedspørsmål er: *Fikk de tre nordiske småstatenes ulike veivalg konsekvenser for hvordan de to supermaktene USA og Sovjetunionen ble behandlet i skolens lærebøker? Og: Hvilke konsekvenser er det i tilfelle tale om?*

Som et teoretisk utgangspunkt for hvordan tre nordiske nabostater valgte forskjellig kurs etter den andre verdenskrigen, gir kapitlet et kortfattet riss av såkalt småstatsteori, med hovedvekt på arbeider av Anette Baker-Fox og Erling Bjøl. Her plasseres Finland, Sverige og Norge i ulike teoretiske kategorier, tilpasset deres forskjellige innretninger i forhold til alliansepolitikk og supermaktsbindinger for øvrig. Holmén slår fast, at et tilfredsstillende svar på hvordan de ulike utenrikspolitiske strategiene påvirket skolens lærebøker bare kan finnes gjennom en systematisk innholdsanalyse av lærebøkene.

Kapittel 2 handler om lærebøker som forskningsobjekt. Her går forfatteren inn på lærebøker som sjanger, og definerer lærebøkernes rolle i forhold til andre av skolens påvirkningsagenter, for eksempel læreplanene. Han beskriver og diskuterer hva som påvirker innholdet i lærebøkene, det være seg forskning, forfattere, forlag, marked eller statlig styring. Kapitlet trekker fram hovedlinjer i nordisk læreboktradisjon, og tar også kort opp et senere hovedtema: ulike former for gransking av lærebøker. I et eget underkapittel behandles forskjellige syn på USA og Sovjetunionen i de tre nordiske landene, før Holmén gjør rede for de metoder som anvendes i hans studie. Ut fra en drøfting av metodenes sterke og svake sider, argumenterer han for den metode han selv ønsker å benytte, nemlig å undersøke de pedagogiske tekstenes *relative tendens*, som han mener tilfredsstillende rimelige krav til forskningsmessig intersubjektivitet. Mot slutten av kapitlet diskuteres utvalgsproblematikken, og det begrunnes hvorfor avhandlingen konsentreres om

lærebøker i historie, geografi og samfunnskunnskap, hvorfor tidsrammen omfatter lærebøker over syv decennier, og hvorfor minst to bøker per land er undersøkt for tre ulike stadier (mellomtrinn og høgstadium i grunnskolen, samt gymnasnivå). Selve framstillingen er kronologisk inndelt, med egne granskningskapitler for hvert tiår fra 1930-tallet av. Framstillingen følger gjennomgående hovedtemaene: *Folk, Økonomi, Framstående personer fra den eldre historien, Demokratiet i Sovjetunionen, Sovjetunionens konflikter med Finland og Baltikum 1939–44, Den Kalde Krigen, og USA – ensom dominant etter den Kalde Krigen.*

Kapittel 3 beskriver og vurderer de ulike granskningsordningene for lærebøker som Finland, Norge og Sverige alle har hatt gjennom mesteparten av 1900-tallet. Først skisseres de statlige godkjenningsordningene, som alle opphørte for få år siden. Deretter går avhandlingen mer nøye inn i de forskjellige periodene på 1900-tallet, og beskriver hvilke hovedspørsmål granskningen er opptatt av. Ikke uten grunn er det de finske lærebøkene som er mest i fokus, gjennom de til dels omfattende og detaljerte prosessene som ble viet behandlingen av Sovjetunionen i finske skolebøker. Både Samfundet Finland–Sovjetunionen og Foreningen Norden er sentrale i denne sammenhengen. Janne Holmén påviser hvordan finske lærebøker etter 1945 raskt ble pålagt en vennligsinnet holdning i forholdet til den store naboen i øst, mens et tydelig Sovjet-kritisk omslag kan spores på 1960-tallet, og særlig fra cirka 1980 av. Han beskriver også hvordan svenske, og i noe mindre grad norske lærebøker, under den kalde krigens mest kalde periode inntok en tilnærmet nøytral holdning til konflikten mellom de to supermaktene, mens bøkene fra 1970-tallet av ble langt mer kritiske og analytiske.

De følgende kapitlene utgjør avhandlingens empiriske tyngdepunkt, hvor forfatteren – innenfor de rammer han selv har trukket – beskriver og vurderer finske, svenske og norske lærebøkers utvikling og særtrekk i behandlingen av USA og Sovjetunionen under den kalde krigen.

Kapittel 4 tar for seg 1930-tallets lærebøker. Som i alle analysekapitler innledes analysen med en pedagogisk rammebeskrivelse, hvor ikke minst læreplanene blir tillagt stor vekt. 1930-årene var en brytningstid, så vel pedagogisk som politisk. Norske lærebøker er stort sett mer positive til Sovjetunionen enn de svenske, og i særdeleshet mer enn de finske. Nasjonal identitetsbygging spiller en ikke uvesentlig rolle, særlig i Finland og Norge. USA beskrives gjennomgående positivt i alle tre lands lærebøker. Gjennom en omfattende kasuistikk som i matriseform avslutter hvert analysekapittel, gir Holmén tematiske nærbilder fra de ulike lærebøkene som er gjennomgått.

Kapittel 5 omhandler 1940-tallet, som under verdenskrigen gjennomgående brukte lærebøker fra 1930-årene. Selv i det nazifiserte Norge kom det svært få nye lærebøker under krigen. Etter 2. verdenskrig ser vi en total revisjon av Sovjetbildet i finske lærebøker, som nå beskriver stormakten i rosende vendinger. En liknende utvikling skjer i Sverige, men ikke i Norge.

Kapittel 6 behandler 1950-årene, hvor lærebøkene i stadig stigende grad vektlegger nyere historie. De svenske lærebøkene er på 1950-tallet etter hvert mer kritiske til Sovjetunionen, som nå framheves som en diktaturstat. Finske bøker er mer forsiktige, men de finlandssvenske er direkte i sin Sovjet-kritikk. Den kalde krigen som en kamp mellom stormaktene får innpass i lærebøkene mot slutten av tiåret, først og fremst i Sverige og Norge.

Kapittel 7 tar for seg 1960-tallet, hvor tidligere beskrivelser av nasjonale karaktertrekk gjennomgående er forsvunnet fra lærebøkene. USA-begeistringen er fortsatt betydelig, samtidig som også finske lærebøker åpent kritiserer det politiske systemet i Sovjetunionen. Men mot slutten av tiåret, og særlig i Sverige, fremmes i stigende grad kritikk av USA og det amerikanske samfunnet. Lærebøkene peker fram mot de store endringene som skulle komme i løpet av 1970-årene.

Kapittel 8 behandler dette tiåret, hvor det skjer til dels radikale endringer i rammebetingelsene for lærebøker og undervisning innenfor samfunnsfagene. Læreplanene blir til dels mer helhetlige, med svakere grenser mellom de ulike disiplinene. En samfunnskritisk og elevsentrert pedagogikk har også sin innvirkning på utvalg og framstilling i lærebøkene, særlig i Norge og Sverige. I finske lærebøker representerte 1970-årene et tilbakeskritt i forhold til 1960-tallets relativt kritiske holdning til Sovjetunionen. Forfatteren påviser her en sterk sovjetisk innflytelse på mange av de finske lærebøkene, selv om beskrivelsen av Sovjetunionen som angriper i Vinterkrigen står fast i alle lærebøker. USA-kritikken blir på 1970-tallet markant i alle tre land, med Vietnamkrig og en generell radikalisering som felles bakteppe.

Kapittel 9 analyserer lærebøkene på 1980-tallet, hvor tendensen er klar: Både finske, svenske og norske lærebøker er kritiske til ulike sider ved Sovjetunionen, selv om de finskspråklige fortsatt har en tilnærmet nøytral holdning til en del kontroversielle spørsmål i sovjetisk politikk. 1970-tallets kritiske holdning til sider ved amerikansk politikk og samfunnsliv blir i varierende grad fulgt opp i alle tre lands lærebøker.

Kapittel 10 følger de nordiske lærebøkene i perioden etter Sovjetunionens fall, fra 1992 til 2004. I denne perioden skjer en til dels dramatisk endring i finske lærebøkers behandling av Sovjetunionen, og perioden er preget av langt sterkere Sovjet-kritikk i alle tre lands lærebøker.

Kapittel 11 er avhandlingens sluttkapittel, hvor Holmén trekker sine konklusjoner. Her slår han fast at utenrikspolitiske forhold klart påvirker småstaters lærebøker. Med utgangspunkt i den kalde krigen kommer dette sterkest til uttrykk i de finske lærebøkene og svakest i de norske, noe forfatteren diskuterer og begrunner.

Har lærebøkernes innhold blitt styrt fra politisk hold, eller har utenrikspolitiske forhold indirekte kunnet påvirke lærebøkene? Her konkluderer Holmén med at de statlige granskningene av lærebøker aldri ble et effektivt kontrollsystem med

hensyn til politisk innhold, med unntak av enkelte perioder i svensk, og i særlig grad i finsk etterkrigshistorie. Han hevder samtidig at undersøkelsen klart peker i retning av en viss indirekte lærebokpåvirkning fra det han karakteriserer som et mer generelt "samfunnsklima".

Det siste av de tre innledende forskningsspørsmålene angår lærebøkens behandling av legalistiske prinsipper, kontra den mer pragmatiske tilnærmingen gjennom å vise generell velvilje og innta positive holdninger til dominerende og/eller truende stormakter. Også her er forskjellen mellom de tre undersøkte landene større enn likhetene, med bakgrunn i Finlands helt særegne forhold til Sovjetunionen gjennom hele etterkrigstiden fram til imperiets fall. Konklusjonen blir at mens legalismen dominerte i de norske og svenske lærebøkene, så preges de finske i varierende grad av det realpolitiske trykket som nærheten til Sovjetunionen representerte.

Avslutningsvis trekker forfatteren linjer fra sine funn til annen, relevant lærebokforskning, og setter dermed sine funn inn i en større og mer helhetlig sammenheng.

I en gjennomgang av Janne Holméns doktoravhandling kan det stilles flere kritiske spørsmål:

Til hans innledende problemstillinger – eller kanskje rettere sagt forsknings-spørsmål – kan det spørres om disse er tilstrekkelig klare og stringente, eller om de blir i rundeste laget, og til en viss grad er tilpasset forventede svar. Det er samtidig hevet over tvil at alle de innledende spørsmålene er viktige og relevante innenfor avhandlingens tema, og at Holméns undersøkelse hele tiden holder fast ved de spørsmål som er stilt.

Avhandlingens teorigrunnlag hviler tungt på Anette Baker-Fox og Erling Bjøl. Forfatteren beskriver og diskuterer deres bidrag til "småstatsteori", og begrunner på en overbevisende måte hvorfor deres forskning er relevant for den følgende lærebokanalysen. Samtidig kan det hevdes at en slik lærebokanalyse i tillegg kunne vært knyttet til relevant fagdidaktisk teori, hvor lærebøkens tekstkonstruksjoner kunne vurderes i lys av forskning på lærebøkene som påvirkningsagenter i ulike kontekster. Dette er forhold forfatteren til en viss grad kommer inn på i avlutningen, men som godt kunne vært trukket veksler på allerede i presentasjonen av avhandlingens teorigrunnlag.

Et kritisk spørsmål kan også knyttes til omfanget av lærebøker som Janne Holmén har lagt til grunn for sin avhandling. Ved å gjennomgå 2 bøker per skole-emne (historie, geografi, samfunnskunnskap) i 3 emner på 3 ulike stadier i skoleløpet i 3 land, blir hans grunnlagsmateriale enormt. Det er derfor et betimelig spørsmål om det her hadde vært mulig å foreta en avgrensning, uten at denne fikk betydelige negative følger for analysen. På den andre siden kan det hevdes at forfatteren, ved å gjennomgå et så omfattende lærebokmateriale, har sikret seg et bunnsolid analysegrunnlag.

Det mest kritiske spørsmålet til Holmén's doktoravhandling gjelder selve strukturen og framstillingsformen i det omfattende arbeidet. Avhandlingens hoveddel består av 7 analysekapitler. Hvert av disse inneholder en prosadel, som presenterer og diskuterer de utvalgte lærebøkene i det aktuelle tiåret. I tillegg inneholder hvert analysekapittel et matriseoppsett hvor aktuelle tekstutdrag er gjengitt systematisk i rubrikkform. Selv om matrisene med tekstutdrag klart representerer et enormt og systematisk arbeid, og selv om de ulike utdragene i for seg er interessante, så kan det hevdes at matriseinnslagene for leseren lett betraktes som supplement til den foregående prosateksten. Og når de supplerende matrisedelene i volum langt overstiger prosateksten, er det nærliggende å spørre om selve strukturen i avhandlingen kunne vært annerledes, ikke minst med sikte på best mulig lesbarhet. Én mulighet ville vært å la alle eksemplifiseringer i matrise ligge som en appendiksdel, en annen ville være å inkludere matriseeksemplene i prosateksten.

Samlet sett er *Den politiska läroboken* en god avhandling, av flere grunner:

For det første har Janne Holmén belagt med empiri det flere tidligere har hatt synspunkter på, men som aldri tidligere har blitt vitenskapelig undersøkt i et så stort og konsistent arbeid. Jeg sikter selvfølgelig til de analyser og påvisninger han har gjort når det gjelder forskjeller og likheter i de tre nordiske småstatenes lærebokbehandling av den kalde krigens to supermakter. Særlig interessant er hans detaljerte beskrivelse og analyse av de finske lærebøkene, og de variasjoner som her er til stede mellom de finskspråklige og de svenskspråklige tekstene.

For det andre utvider og profesjonaliserer avhandlingen en viktig delsjanger innenfor det fagdidaktiske forskningsfeltet, nemlig lærebok-, eller kanskje rettere læremiddelforskningen. Innenfor den nordiske historiedidaktikken har Janne Holmén dermed etablert seg i et forskerlaug som ikke er tallrikt. Fra starten for omtrent 30 år siden og fram til i dag har den nordiske historiedidaktikken likevel utviklet seg til en betydelig kraft i internasjonal fagdidaktikk. Janne Holmén har gjennom sin doktoravhandling klart styrket dette forskningsfeltet.

For det tredje viser forfatteren at god historiedidaktisk forskning også er god historiefaglig forskning.

Janne Holmén forsvarte på en overbevisende måte sin avhandling under disputasen.

*Svein Lorentzen**

* Fakultetsopponent